דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 5 – אויפבויען די קהלה: מוסדות, חינוך, חסד (30:00 · 2:05:00–2:35:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 5: אויפבויען די קהלה – מוסדות, חינוך, חסד

תורה ויראה, די מיידלשע שולע, כשרות און דער התאחדות הרבנים, ביקור חולים, "דער איד" – לענג 30:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 2:05:00–2:35:00 · נאראציע בערך 4,200 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור (YIVO, ענציקלאפעדיעס, צייטונגען פון יענער צייט, היסטאריקער), אין א דאקומענט פון יענער צייט, אדער אין דעם רבי'נס אייגענעם ספר.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון דער קהלה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין זכרונות און אין די אייגענע שריפטן פון די מוסדות; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, אדער עס איז א טענה פון איין צד; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- ציטאטן שטייען נאר ווען מיר האבן געזען די ווערטער אין מקור. וואס איז איבערגעזעצט פון ענגליש, איז איבערגעזעצט און שטייט נישט אין גענדזן-פיסלעך; העברעאישע און אידישע ציטאטן שטייען ווי זיי זענען געשריבן.
- די ציטאטן פון "ויואל משה" (מאמר לשון הקודש) זענען גענומען פון דער מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006), וואס האט א פאקסימיליע פון דעם ערשטן דרוק, תשכ"א (1961); מען ציטירט לויט מאמר און סימן.
- **צניעות:** די מיידלשע שולע ווערט נישט גערופן מיט איר נאמען, ווייל דער נאמען איז א פרויען-נאמען; די רביצין, וואס האט געגרינדעט ביקור חולים, ווערט נאר גערופן "די רביצין". קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל.
- פילע פרטים פון די ערשטע יארן פון די מוסדות שטייען נישט אין קיין דאקומענט פון יענער צייט. וואו מיר האבן נאר איין מקור, אדער וואו דער מקור איז די מוסד אליין, זאגט די נאראציע עס.
- וואס עס איז געשען נאך דער הסתלקות אין 1979 ווערט דא נאר דערמאנט אלס הינטערגרונט, און עס ווערט אנגעצייכנט "נאך 1979".

1. נאראציע

5.1 חינוך פאר אינגלעך: תורה ויראה, חדרים און ישיבות · 2:05:00–2:12:00

ווען א קהלה פון פליטים הייבט אן פון דאס נייע, מוז זי באשליסן וואס קומט ערשט. [דאקומענטירט] ביי דעם סאטמארער רב איז די תשובה געווען קלאר: די קינדער. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] הערך פרענקל, וואס איז שפעטער געווען פילע יארן א מנהל אין די סאטמארער מוסדות, שרייבט אין זיינע זכרונות אז ווען דער רבי האט זיך באזעצט אין וויליאמסבורג, איז זיין ערשטער פראיעקט געווען דער חינוך פון די קליינע קינדער. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] דאס איז א זכרון פון אינעווייניג, און עס שטימט מיט דעם וואס מען זעט שפעטער אין די מוסדות אליין. [טראדיציאנעלער באריכט]

דער רבי איז נישט געקומען קיין אמעריקע אן דערפארונג. [דאקומענטירט] [3][5] שוין אין ארשיווא האט ער געפירט א ישיבה, ווי די אידישע וויקיפעדיע שרייבט; קיין קראלי האט ער מיטגענומען זיין ישיבה; און אין סאטמאר, אין 1934, איז זיין ישיבה מיט 334 תלמידים געווען די גרעסטע אין שטאט. [דאקומענטירט] [3][4][5] פרענקל דערציילט, אז דער רבי האט אים אליין געזאגט אז ער האט געהאט דערפארונג מיט פירן א ישיבה פאר אינגלעך אין אייראפע. [טראדיציאנעלער באריכט] [17]

אין אמעריקע האט שוין יא געווען א נעץ פון ישיבות און תלמוד תורות, מערסטנס אויפגעבויט אויפן ליטווישן אופן. [דאקומענטירט] [6] דער סאטמארער רב האט זיך דערצו נישט אנגעשלאסן. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "כמו בקהילות הונגריות אחרות שהתמקמו בברוקלין, סירב האדמו"ר להצטרף לרשת החינוך החרדית-ליטאית הקיימת, והקים אחת משלו". [דאקומענטירט] [6] דאס הייסט: ווי אנדערע אונגארישע קהלות וואס האבן זיך באזעצט אין ברוקלין, האט ער נישט געוואלט זיך אנשליסן צו דעם עקזיסטירנדן נעץ, און האט אויפגעשטעלט אן אייגענעם. [דאקומענטירט] [6]

דער נאמען פון די אינגלשע מוסדות איז "תורה ויראה". [דאקומענטירט] [5][7] לויט דער אידישער וויקיפעדיע, נעמען די מוסדות אריין א תלמוד תורה פאר קליינע אינגלעך, ישיבות פאר יונגערע און עלטערע בחורים, און קעמפס פאר די זומער-חדשים. [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע דערמאנט אויך צוויי העכערע ישיבות מיט זייערע אמעריקאנער נעמען: "יונייטעד טאלמודיקל סעמינארי" און "ישיבת מהרי"ט דסאטמאר". [דאקומענטירט] [7] ווען יעדע פון זיי איז געגרינדעט געווארן, און וואס דער נאמען "מהרי"ט" מיינט דא, ערקלערט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

ווען איז תורה ויראה געגרינדעט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא מוז מען זאגן אפן: קיין איינציגער פון אונזערע מקורות גיט נישט קיין יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [5][6][7] דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע וואס מיר האבן געפונען, וואו דער נאמען "ישיבה תורה ויראה" שטייט, איז א באריכט פון דער "דזשואיש טעלעגראפיק עידזשענסי" פון יאנואר 1969. [דאקומענטירט] [18] אז די מוסדות האבן עקזיסטירט פיל פריער, איז זיכער – זיי ווערן דערמאנט ווי א פעסטע זאך אין 1969 – אבער דאס יאר פון אנהייב בלייבט אן אפענע פראגע. [אומקלאר/מחלוקת]

וואס האט מען געלערנט, און אויף וועלכער שפראך? [דאקומענטירט] דער רבי האט זיך געהאלטן ביי דער אונגארישער טראדיציע וואס האט זיך געשטעלט קעגן יעדער ענדערונג. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט געפאדערט אז מען זאל נישט טוישן גארנישט אין די סדרי בית הכנסת און אין "סדרי החינוך", אפילו ענדערונגען וואס זענען נישט קעגן די באקאנטע מקורות פון הלכה. [דאקומענטירט] [4] די שפראך פון לערנען איז געווען אידיש, ווי אין דער היים. [דאקומענטירט] [7] די אידישע וויקיפעדיע דערציילט, אז אין די ערשטע יארן פלעגן מאדערנע אידן רופן יעדן איד וואס איז געווען פרום ווי אין דער אלטער היים "א סאטמארער" – דער נאמען פון דער שטאט איז געווארן א נאמען פאר א לעבנסשטייגער. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] די וויקיפעדיע ברענגט דערויף נישט קיין מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [5] היסטאריקער שרייבן, אז סאטמאר איז געווען איינע פון די הויפט-כוחות וואס האבן אויפגעהאלטן אידיש אלס א לעבעדיגע שפראך אין אמעריקע. [דאקומענטירט] [7][25]

ווען וועלטלעכע לימודים, וואס דאס געזעץ אין ניו יארק פאדערט פון יעדער שולע, ברענגט פרענקל א מעשה. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] לויט אים, האבן טייל עלטערן נישט געוואלט שיקן זייערע קינדער צו "ענגליש", און דער רבי האט זיי געענטפערט, אז אויב זיי ווילן נישט, זאלן זיי שיקן די קינדער צו די "מלאכים" – א גרופע וואס איז געווען נאך שטרענגער. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] די ווערטער זענען איבערגעזעצט פון ענגליש, ווי פרענקל האט זיי געשריבן נאך פילע יארן; מיר האבן נישט קיין צווייטן מקור דערויף. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] די מעשה ווייזט, לויט פרענקל, אז דער רבי האט נישט געמאכט פון ענגליש קיין עיקר, אבער ער האט עס אויך נישט געשטעלט אויף א ריכטונג פון קנאות קעגן דעם געזעץ. [טראדיציאנעלער באריכט] [17]

א באזונדערער פונקט: דער רבי האט נישט געוואלט אז יעדער בחור זאל בלייבן אין כולל אויף שטענדיג. [דאקומענטירט] [6] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער מוטיגט זיינע חסידים ארויסצוגיין ארבעטן, און אנשטאט א פעסטן כולל האט ער באטאנט די מצוה פון חסד, און געפאדערט אז זיי זאלן געבן צדקה ווי ווייט זיי קענען. [דאקומענטירט] [6] פרענקל דערציילט, אז לויט דעם רבי'ן זאל א יונגערמאן לערנען צוויי-דריי שעה, ארבעטן, און דערנאך לערנען נאך צוויי-דריי שעה. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] אללען נאדלער, א היסטאריקער וואס שרייבט קריטיש, שרייבט אז דער רבי האט שטארק אפגערעדט אלע אויסער די גרעסטע עילויים פון בלייבן לאנג אין ישיבה. [אומקלאר/מחלוקת] [21] פון אינעווייניג זעט מען דאס אלס א וועג צו האלטן א קהלה וואס שטייט אויף אירע אייגענע פיס; נאדלער פארשטייט עס אנדערש – דער צוהערער קען זיך אליין מאכן א מיינונג. [אומקלאר/מחלוקת]

דער רבי איז געווען דער ראש ישיבה. [דאקומענטירט] [4] נאכן שלאג וואס האט אים געטראפן אין פעברואר 1968, האט ר׳ נתן יוסף מייזעלס פארנומען זיין פלאץ אלס ראש ישיבה, און איז געווארן דער אפיציעלער שפרעכער. [דאקומענטירט] [4] די ישיבה איז אויך געווען א כלי פון דיסציפלין: אין יאנואר 1969 זענען דריי בחורים, צווישן 17 און 19 יאר, ארויסגעשיקט געווארן פון תורה ויראה, ווייל זיי האבן זיך אנגעשלאסן אן רשות אין א דעמאנסטראציע ביי די פאראייניגטע פעלקער; די צוויי וואס האבן חרטה געהאט, האט מען מוחל געווען. [דאקומענטירט] [18]

ווי גרויס איז דאס געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] פון זיין לעבן האבן מיר נישט קיין זיכערע ציפער. [אומקלאר/מחלוקת] די ציפערן וואס מען טרעפט זענען פון שפעטער: די "דזשואיש טעלעגראפיק עידזשענסי" רעדט אין 2006 וועגן בערך 20,000 קינדער; פרענקל, ארום 2016, וועגן 37,000; און די "ניו יארק טיימס" האט אין 2006 געשריבן אז אויב דער סאטמארער נעץ אין ניו יארק וואלט געווען א פובליק שול-סיסטעם, וואלט ער געווען דער פערטער גרעסטער אין גאנץ ניו יארק סטעיט, נאך די סיסטעמען פון ניו יארק סיטי, באפאלא און ראטשעסטער. [אומקלאר/מחלוקת] [7][17][19] דאס זענען ציפערן נאך 1979, און פון פארשידענע יארן און פארשידענע שטעט; מען דארף זיי נישט מישן. [אומקלאר/מחלוקת]

5.2 חינוך פאר מיידלעך: די מיידלשע שולע · 2:12:00–2:16:00

א שולע פאר מיידלעך איז פאר א חסידישער קהלה פון אונגארן געווען א נייע זאך. [דאקומענטירט] [6][16] אין די שטעטלעך פון יענער געגנט האבן מיידלעך געלערנט אין דער היים, פון טאטע און מאמע. [דאקומענטירט] [16] פארוואס האט דער סאטמארער רב דאך געעפנט א שולע פאר מיידלעך אין וויליאמסבורג? [דאקומענטירט]

די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט מורא געהאט אז מען וועט איינשרייבן די מיידלעך אין די "בית יעקב" שולעס, און דערפאר האט ער געעפנט אן אייגענע שולע – הגם פילע פון זיינע לייט זענען דערקעגן געווען, ווייל אזא זאך איז נישט געווען איינגעפירט אין די דערפער פון אונגארן. [דאקומענטירט] [6] די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט עס שארפער: ער האט עס געעפנט נאר ווייל ער האט מורא געהאט אז אנדערש וועלן עלטערן שיקן זייערע טעכטער קיין בית יעקב. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די צוויי מקורות שטימען אז די בית יעקב שולעס זענען געווען א סיבה; זיי זענען נישט איינס צי דאס איז געווען די איינציגע סיבה. [אומקלאר/מחלוקת] [6][7]

דא האבן מיר עפעס וואס איז זעלטן אין דעם קאפיטל: דעם רבי'נס אייגענע ווערטער. [דאקומענטירט] [15] אין "ויואל משה", אין מאמר לשון הקודש, שטייען עטליכע סימנים וועגן חינוך הבנות. [דאקומענטירט] [15] לויט שאול מאגיד, איז דער טייל געשריבן געווארן אלס א תשובה צו ר׳ פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל, און ער איז צוגעלייגט געווארן אין דער צווייטער אויפלאגע פון "ויואל משה" אין 1961. [דאקומענטירט] [16]

אין סימן מ"א שרייבט דער רבי: "ומ"מ מהראוי לעשות עכשיו בדורינו איזה בית חינוך לבנות ללמדם מה שמותר ללמדם עפ"י השו"ע". [דאקומענטירט] [15] דאס הייסט: עס איז ראוי היינט, אין אונזער דור, צו מאכן א בית חינוך פאר מיידלעך, צו לערנען מיט זיי וואס מען מעג לערנען לויטן שולחן ערוך. [דאקומענטירט] [15] און פארוואס דוקא איצט? [דאקומענטירט] אין סימן מ"ב ערקלערט ער, אז אמאל איז גענוג געווען וואס א מיידל האט באקומען פון טאטע און מאמע, "אבל בדור האחרון שנשתנה מצב הדור יותר לגריעותא ולא סגי אף להבנות מה שמקבלות מאבי' ואמה". [דאקומענטירט] [15] אין סימן מ"ג ברענגט ער דעם רמ"א אין יורה דעה, סימן רמ"ו, סעיף ו', אז א פרוי מוז לערנען די דינים וואס זענען שייך צו איר. [דאקומענטירט] [15]

אבער מיט קלארע גרענעצן. [דאקומענטירט] [15] אין סימן ל׳ שרייבט ער, אז לשון הקודש מיט מיידלעך לערנען – "בודאי שאין שום מקום", און ער ברענגט דעם ספרי: "בניכם ולא בנותיכם". [דאקומענטירט] [15] און אין סימן נ׳ ווארנט ער: "ובענין חינוך הבנות מאוד מאוד הכרח להשגחה יתירה בענין הרע ומר ר"ל קריאת ספרים החילונים שקורין ביכלך". [דאקומענטירט] [15] מאגיד באמערקט, אז אין איין ארט רעכנט דער רבי רש"י צווישן די זאכן וואס מען מעג לערנען, און אין אן אנדער ארט רופט ער חומש מיט רש"י אן איסור; מען דארף נישט מאכן פון דעם איין פשוטע שיטה, נאר לערנען יעדן סימן אין זיין ארט.

[אומקלאר/מחלוקת] [16]

ווי פארשטייט מען דאס היסטאריש? [דאקומענטירט] שאול מאגיד, א פראפעסאר וואס האט איבערגעזעצט די הויפט-שריפטן פון דעם רבי'ן אויף ענגליש, רופט די שולע א גרויסע נייערונג אין דער וועלט פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע, און ער שרייבט אז די טענה פון "ירידת הדורות" איז דער שליסל פון דער גאנצער הצדקה. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דאס איז זיין לייענונג; דער רבי אליין שרייבט נאר אז דער מצב פון דור האט זיך געטוישט, און אז מען דארף דערפאר א חיזוק. [דאקומענטירט] [15]

ווען איז די שולע געעפנט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] קיין מקור גיט נישט קיין יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [6][7] דער איינציגער אנהאלט-פונקט איז פרענקל, וואס איז אין 1959 אויפגענומען געווארן אלס מנהל פון די ענגלישע לימודים.
[טראדיציאנעלער באריכט] [17] ער דערציילט, אז דער רבי האט אים דעמאלט געזאגט, אז ער ווייסט נישט ווי אזוי צו פירן א חסידישע שולע פאר מיידלעך – אין דער שטאט סאטמאר האט מען אזוינס נישט געהאט. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] און ער דערציילט, אז אין די יארבוכן פון דער שולע האט מען נישט געדרוקט קיין בילדער פון די מיידלעך, און די ספרים פון ענגליש האט מען צענזורירט. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] דאס זענען זכרונות פון איין מענטש, געשריבן נאך פילע יארן.
[טראדיציאנעלער באריכט]

5.3 כשרות, בתי הוראה, מקוואות; דער התאחדות הרבנים · 2:16:00–2:22:00

א קהלה אין דער אלטער היים איז געווען מער ווי א בית המדרש. [דאקומענטירט] זי האט געהאט א מקוה, שוחטים, א בית הוראה, א בית עלמין. [דאקומענטירט] דער סאטמארער רב האט דאס אלעס געקענט פון פריער. [דאקומענטירט] [4] שוין אין 1939 האט א קארעספאנדענט פון דער צייטונג "הצופה" געשריבן, אז זיין איינפלוס גייט איבער גאנץ קארפאט-רוסלאנד, און אז אין דער גאנצער געגנט נעמט ער אויף רבנים, שוחטים און גבאים. [דאקומענטירט] [4] דער ציטאט שטייט אין דער העברעאישער וויקיפעדיע; דעם ארגינעלן ארטיקל האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

אין וויליאמסבורג איז די קהלה קהל ייטב לב געווארן דער ראם פאר די אלע זאכן. [דאקומענטירט] [5] די אידישע וויקיפעדיע רעכנט אויס וואס די קהלה האט אין זיך: "בתי מדרשים, מקוואות, בתי הוראה, מצה בעקעריי, בתי חיים און נאך".
[דאקומענטירט] [5] זי גיט נישט קיין יארן ווען יעדע זאך איז געגרינדעט געווארן, און דאס איז דער איינציגער מקור וואס מיר האבן פאר די מקוואות, די מצה-בעקעריי און די בתי חיים אלס מוסדות פון דער קהלה. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

די הויפט-שול איז געשטאנען אויף 152 ראדני סטריט, לויט דער "ניו יארק טיימס" פון 1979. [דאקומענטירט] [2] אבער אין זיין צייט האט מען געעפנט פילע בתי מדרשים אין די סאטמארער געגנטן. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע באמערקט, אז עס איז נישט געווען קיין חיוב צו דאווענען מיט דעם רבי'ן יעדן שבת און יום טוב, און זי פארשטייט, אז ער האט געזען זיינע לייט מער ווי א ציבור וואס גייט אין זיין דרך און האלט אויף מוסדות פאר דער קהלה, ווי א חסידות וואס איר עיקר איז דאס צוגעבונדן זיין צום רבי'ן. [אומקלאר/מחלוקת] [6] דאס איז די לייענונג פון דער וויקיפעדיע, נישט פון דעם רבי'ן אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [6]

דער גרעסטער שריט פון ארגאניזאציע איז געווען דער התאחדות הרבנים. [דאקומענטירט] [8] דער פולער נאמען, ווי עס שטייט אין דער ענציקלאפעדיע, איז "התאחדות הרבנים דארצות הברית וקנדא"; אויף ענגליש: "סענטראל ראבינישקל קאנגרעס".
[דאקומענטירט] [8] ווען איז ער געגרינדעט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא זענען פאראן דריי יארן. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע ענציקלאפעדיע-ארטיקלען וועגן דעם התאחדות און וועגן סאטמאר שרייבן 1953; שאול מאגיד שרייבט 1954; און די ביאגראפיעס פון דעם רבי'ן אויף ענגליש און אויף העברעאיש שרייבן 1955, און זאגן אז ער איז געשטאנען בראש ביז זיין לעצטן טאג. [אומקלאר/מחלוקת] [3][4][7][8][16] מיר פסקענען נישט; אויפן עקראן שטייען אלע דריי יארן. [אומקלאר/מחלוקת]

דער ציל, לויט דער ענציקלאפעדיע, איז געווען צו זיין א דאך פאר די נייע חרדישע קהלות וואס זענען איבערגעפלאנצט געווארן פון אייראפע, און זיי צו געבן אלע זייערע רעליגיעזע באדערפענישן. [דאקומענטירט] [8] צווישן די גרינדער און דעם עקזעקוטיוו-ראט רעכנט זי אויס: דעם סאטמארער רב; ר' לוי יצחק גרינוואלד, דעם צעהלימער רב; ר' יוסף גרינוואלד, דעם פאפא רב; ר' שמעון ישראל פאזען, דעם שאפראנער רב; ר' יונתן שטייף, דעם וויענער רב; און ר' משה טייטלבוים, דעם סיגעטער רב, זיין פלימעניק. [דאקומענטירט] [8] עס זענען געווען צוויי וועדים: דער "ועד לחיזוק הדת", אונטער ר' רפאל בלום

פון קאשוי, ר' הלל ליכטנשטיין פון קראסנא, ר' יעקב לעבאוויטש פון קאפיש און ר' משה ביק פון מעזשביזש; און דער "ועד לעניני הוראה", אונטער ר' נפתלי הערצקא העניג פון שארמאש. [דאקומענטירט] [8]

דער התאחדות האט געהאט א בית דין פאר דין תורות צווישן מענטשן, פאר גיטין און קידושין, און א באזונדערן בית הוראה וואס האט געענטפערט שאלות פון פרי ביז האלבע נאכט. [דאקומענטירט] [8] דעם בית הוראה האט פילע יארן געפירט ר' שלום קרויס, דער אודווארער רב; ווען ער האט אנגעהויבן, שטייט נישט אין מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [8] דער ערשטער דעקאן איז געווען ר' מרדכי שבתי בערקאוויטש, ביז 1979, און דער עקזעקוטיוו-דירעקטאר, מער ווי פופציג יאר, ר' יצחק גליק. [דאקומענטירט] [8] די ענציקלאפעדיע רופט דעם התאחדות א דאך פאר שטרענג-קאנסערוואטיווע, אנטי-ציוניסטישע קהלות, מערסטנס פון אונגארישן אפשטאם, וואס סאטמאר שטיצט און פירט. [דאקומענטירט] [7]

און כשרות? [דאקומענטירט] די ענציקלאפעדיע ערקלערט, אז די כשרות-סטאנדארטן פון די אנגעקומענע פון אייראפע זענען געווען אנדערש ווי די וואס מען האט אנגענומען אין אמעריקע, און דערפאר האט דער התאחדות אויפגעשטעלט אן אפטיילונג פאר השגחה. [דאקומענטירט] [8] דאס זעלבע ארטיקל גיט אבער צוויי באריכטן: איינמאל, אז די אפטיילונג איז געגרינדעט געווארן אין 1975 דורך דעם וואדזשיסלאווער רב, ר' יששכר בער ראטנבערג; און איינמאל, אז ער האט זי געפירט צוזאמען מיט ר' אשר באבאד, דעם טארטיקאווער רב. [אומקלאר/מחלוקת] [8] איינער פון די ערשטע גרויסע פראיעקטן איז געווען א שחיטה פאר עופות און פלייש לויט די שטרענגע סטאנדארטן פון די קהלות; ווען, זאגט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [8] אין 1980, נאך דער הסתלקות, איז ר' יודל גרובער אויפגענומען געווארן צו אנטוויקלען די אפטיילונג. [דאקומענטירט] [8]

ביי זיין צוגאנג צו נייע זאכן אין הלכה ברענגט די העברעאישע וויקיפעדיע א ביישפיל. [דאקומענטירט] [4] ער האט נישט געוואלט אפילו קוקן אויף א מאשין צו בודק זיין סת"ם, און ער איז געווען קעגן שבת-עלעוועיטארס; און ער האט געזאגט, ווי די וויקיפעדיע ציטירט: "הוא בכלל מה שהשריש לנו מרן החת"ם סופר – חדש אסור מן התורה". [דאקומענטירט] [4] די וויקיפעדיע גיט נישט קיין מקור פון וואו די ווערטער זענען גענומען. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

אין 1954, לויט מאגיד, האט ער ארגאניזירט א פראטעסט אין ניו יארק קעגן דעם וואס מען האט אין ארץ ישראל אוועקגעשיקט תימנישע קינדער אין וועלטלעכע קיבוצים, און קעגן א פאדערונג פון דער מדינה צו פרומע מיידלעך וועגן מיליטער-דינסט. [דאקומענטירט] [16] צי דער פראטעסט איז געלאפן אונטערן נאמען פון דעם התאחדות, זאגט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דאס פירט שוין צו דעם קאמף פון דער שיטה – דער נושא פון קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

5.4 חסד: ביקור חולים, צדקה-קאסעס, זארג פאר ארעמע און קראנקע · 2:22:00–2:29:00

ווען מען רעדט וועגן דעם סאטמארער רב'ס קהלה, רעדט מען אסאך וועגן שיטה און וועגן קנאות. [דאקומענטירט] אבער די מקורות, פון אינעווייניג און פון אינדרויסן, שטעלן אויך אוועק א צווייטע זייט: חסד. [דאקומענטירט] [5][6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, ווי מיר האבן שוין געזען, אז ער האט באטאנט די מצוה פון חסד, און געפאדערט פון זיינע חסידים צו געבן צדקה ווי ווייט זיי קענען. [דאקומענטירט] [6]

חסד אין ארץ ישראל האט אנגעהויבן פאר דער מלחמה. [דאקומענטירט] [4] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער שוין אין אויגוסט 1932, ביי זיין באזוך אין ירושלים, איינגעווייט א תמחוי – א קיך פאר ארעמע – לזכר נשמת זיין עלטסטער טאכטער, וואס איז נפטר געווארן. [דאקומענטירט] [4] דאס איז נאר אין איין מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

דאס בעסטע באקאנטע מוסד פון חסד איז ביקור חולים. [דאקומענטירט] [11][12] די ערשטע יארן זענען נישט קלאר. [אומקלאר/מחלוקת] די וועבזייטל פון דער ארגאניזאציע אליין שרייבט "אנהייב פון די 1950ער יארן"; די ענציקלאפעדיע-ארטיקל וועגן ביקור חולים שרייבט 1956; און די ארטיקל וועגן סאטמאר – 1957. [אומקלאר/מחלוקת] [7][11][12] אויך ווער עס האט עס געגרינדעט, ווערט אנגעגעבן אויף צוויי אופנים. [אומקלאר/מחלוקת] לויט דעם ענגלישן ארטיקל וועגן סאטמאר, איז עס געווען די רביצין, דעם רבי'נס צווייטע ווייב. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די וועבזייטל פון ביקור חולים דערציילט, אז די רביצין האט עס אנגעהויבן צוזאמען מיט א פרוי פון דער קהלה, אין דער קיך פון יענער פרוי אין שטוב. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] און די

אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז דער רבי צוזאמען מיט דער רביצין האט געגרינדעט פילע מוסדות פון הילף, ווי ביקור חולים, רב טוב און קרן הצלה. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די נאמען פון יענער פרוי ווערט אנגעגעבן אין צוויי פארשידענע פארמען אין די מקורות; מיר ברענגען דעם נאמען נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [11][12]

ווי האט עס אויסגעזען? [דאקומענטירט] לויט דער וועבזייטל, האבן זיי געקאכט, איינגעפאקט און געפארן צו די שפיטעלער אין ניו יארק, כדי אידישע קראנקע זאלן באקומען כשר'ע עסן וואס היילט. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] שפעטער האט מען אנגעהויבן צו העלפן אויך די משפחות פון די קראנקע, מיט צימערן אין די שפיטעלער, אפן טאג און נאכט, מיט עסן. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] פון א קליינער קיך אין שטוב איז עס געוואקסן, לויט דער וועבזייטל, צו א גרויסער קיך פאר מסחר, מיט א פולן שטאב. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] דער כלל, ווי די ארגאניזאציע שרייבט היינט: אלע דינסטן זענען אומזיסט, און מען דארף נישט זיין קיין מיטגליד פון דער סאטמארער קהלה. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] די ענציקלאפעדיע באשטעטיגט, אז ביקור חולים האט א שם אז עס העלפט אלע אידן, אן א חילוק פון וואו זיי שטאמען. [דאקומענטירט] [12]

היינט, נאך 1979, שטייט ביקור חולים אויף 545 בעדפארד עוועניו אין וויליאמסבורג; עס זענען פאראן אנדערע סאטמארער ביקור חולים אין בארא פארק און אין ניו יארק סטעיט. [דאקומענטירט] [11][12] די ענציקלאפעדיע רעדט וועגן בערך 2,000 מאלצייטן א וואך, צימערן אין שפיטעלער מיט חלב ישראל, דירות נעבן שפיטעלער און א פריוואטע באס-ליניע; די ארגאניזאציע אליין שרייבט "טויזנטער מאלצייטן א וואך". [אומקלאר/מחלוקת] [11][12] דאס זענען ציפערן פון היינט, נישט פון זיין צייט. [דאקומענטירט]

די רביצין איז אין די זכרונות געבליבן ווי א מאמע פון דער קהלה. [טראדיציאנעלער באריכט] [11][17] פרענקל שרייבט, אז זי האט חתונה געמאכט אומצאליגע יתומים – פון א שידוך ביז געפינען א דירה פארן פארפאלק. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] און ער דערציילט, אז דער רבי און די רביצין האבן שטילערהייט צוגעשטעלט געלט פאר שכר לימוד פון קינדער וואס האבן נישט געקענט צאלן. [טראדיציאנעלער באריכט] [17]

נאך צוויי מוסדות ווערן אויף זיין נאמען צוגעשריבן. [דאקומענטירט] [5][7] "רב טוב" איז געגרינדעט געווארן, לויט דער ענגלישער ענציקלאפעדיע, אין די 1950ער יארן צו העלפן אידן אין סאוועטן-פארבאנד; היינט העלפט עס מערסטנס אידן פון איראן און תימן. [דאקומענטירט] [7] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט די גרינדונג צו דעם רבי'ן מיט דער רביצין. [אומקלאר/מחלוקת] [5] אגב: "רב טוב" איז אויך דער נאמען פון זיין ספר אויף חומש; די מקורות מאכן נישט קיין פארבינדונג צווישן די צוויי נעמען. [דאקומענטירט] [3]

"קרן הצלה" ווערט באשריבן אלס א קאסע צו שטיצן ישיבות און ארעמע אין ארץ ישראל, פאר די וואס נעמען נישט קיין געלט פון דער רעגירונג. [דאקומענטירט] [7] דא איז פאראן א חילוק: די אידישע וויקיפעדיע זאגט אז דער רבי האט עס געגרינדעט; די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט, אז די עדה החרדית פירט "קרן ההצלה" מיט דער הילף פון סאטמאר. [אומקלאר/מחלוקת] [5][14]

דער חסד איז נישט געבליבן אין ברוקלין. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז סאטמאר האט געגרינדעט ארגאניזאציעס פון חסד סיי אין אמעריקע און סיי אין ארץ ישראל, פאר קראנקע אין שפיטעלער און פאר זייערע משפחות, און פאר פראפעסיאנעלע מעדיצינישע הילף; און אז טייל סאטמארער חסידים געבן אויך צדקה אויסער דער קהלה. [דאקומענטירט] [6] אין ארץ ישראל איז די פראגע פון געלט פארבונדן מיט דער שיטה. [דאקומענטירט] [6][7] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט, אז די נעצן פון חינוך פון סאטמאר און פון דער עדה החרדית אין ארץ ישראל זענען אינגאנצן אומאפהענגיג, און באקומען זייער געלט פון חוץ לארץ. [דאקומענטירט] [7] די העברעאישע וויקיפעדיע לייגט צו, אז סאטמארער חסידים זענען די גרעסטע נדבנים פון דער עדה החרדית און פון אנדערע חרדישע מוסדות וואס נעמען נישט קיין בודזשעט פון דער מדינה. [דאקומענטירט] [6] אין בני ברק זענען פאראן די מוסדות "קדושת התורה" און "עטרת יואל", אונטער דעם נאמען "מוסדות רבינו יואל", געשטיצט פון סאטמארער חסידים; ווען זיי זענען געגרינדעט געווארן, זאגט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [14] די גאנצע שאלה פון דער עדה החרדית און איר פארבינדונג מיט דעם רבי'ן – אין קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

און דאס פירט צו א גרונט-פּרינציפּ: געלט. [דאקומענטירט] די ענגלישע ענציקלאפּעדיע שרייבט, אז זיין פּאליסי איז געווען צו בלייבן אינגאנצן אומאפּהענגיג – נישט זיך אנשליסן צו קיין אנדערע אידישע גרופּע, און נישט נעמען פון זיי קיין געלט; זיינע חסידים האבן אויפגעבויט א נעץ פון געשעפטן, וואס איז געווען די עקאנאמישע באזע פאר די מוסדות פון דער קהלה.
[דאקומענטירט] [7] די העברעאישע וויקיפּעדיע זאגט די זעלבע זאך: נישט אפּהענגען פון קיין כוחות פון אינדרויסן, אויך נישט ביים זאמלען געלט. [דאקומענטירט] [6] פון דער מדינה אין ארץ ישראל האט ער נישט געלאזט נעמען קיין שום געלט – אזוי שרייבן פרענקל, נאדלער און די אידישע וויקיפּעדיע. [דאקומענטירט] [5][17][21] צי די מוסדות אין אמעריקע האבן אין זיין צייט גענומען געלט פון דער אמעריקאנער רעגירונג, האבן מיר נישט געפונען קיין מקור – נישט אויף יא און נישט אויף ניין.
[אומקלאר/מחלוקת]

גמילות חסדים-קאסעס און הצלה-אמבולאנסן? [אומקלאר/מחלוקת] אין אונזערע מקורות האבן מיר נישט געפונען קיין סאטמארער גמ"ח מיט א נאמען פון זיין צייט, און קיין מקור פארבינדט נישט "הצלה" מיט סאטמאר אדער מיטן רבי'ן; דערפאר רעדט דער סקריפּט נישט דערפון. [אומקלאר/מחלוקת]

5.5 א קול אין דרוק: "דער איד"; דער אויפבוי פון דער קהלה · 2:29:00–2:35:00

א קהלה וואס וויל זיך אפּטיילן פון דער אַרומיגער וועלט, דארף אויך האבן וואס צו לייענען. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפּעדיע שרייבט, אז מען האט געגרינדעט עטליכע צייטונגען און פארלאגן, כדי צו געבן לייען-מאטעריאל פאר דעם ציבור, און אז דער ערשטער דור קינדער האט גערעדט נאר אידיש, און אויף א הויכן שטאפּל. [דאקומענטירט] [6] די וויכטיגסטע פון די צייטונגען איז געווען "דער איד". [דאקומענטירט] [9][10]

ווי אזוי איז "דער איד" אנגעקומען צו סאטמאר? [אומקלאר/מחלוקת] דא מוז מען אנהייבן מיט דעם וואס איז קלאר. [דאקומענטירט] די צייטונג איז געגרינדעט געווארן אין 1953, תשי"ג, דורך אהרן ראזמארין, אלס א צייטונג וואס איז ארויס איינמאל אין צוויי וואכן. [דאקומענטירט] [9][10] ראזמארין איז פריער געווען א רעדאקטאר אין "מארגן זשורנאל", וואו ער האט געפירט שפּאלטן וועגן די לעבנס-געשיכטעס פון רבנים און וועגן מנהגים; ער האט פארלוירן די ארבעט ווען "דער טאג" האט אין 1953 איבערגעקויפט יענע צייטונג. [דאקומענטירט] [9] דער ערשטער רעדאקטאר פון "דער איד" איז געווען אוריאל צימער, אן אנטי-ציוניסטישער שרייבער. [דאקומענטירט] [9] אין איין מקור ווערט דער גרינדער'ס נאמען געשריבן אנדערש, "ראזמאן".
[אומקלאר/מחלוקת] [9]

ווי אזוי איז זי אריבער צו סאטמאר? [אומקלאר/מחלוקת] עס זענען פאראן פיר באריכטן. [אומקלאר/מחלוקת] שאול מאגיד שרייבט, אז דער רבי האט די צייטונג געגרינדעט. [אומקלאר/מחלוקת] [16] די ענגלישע ביאגראפיע זאגט, אז ער האט זי געקויפט און געפירט די השגחה. [אומקלאר/מחלוקת] [3] דער ענגלישער ארטיקל וועגן "דער איד" שרייבט, אז ראזמארין האט זי פארקויפט צו עסקנים פון דער סאטמארער קהלה, צווישן זיי ר' סענדער דייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [9] און דער העברעאישער ארטיקל זאגט, אז ארום תשט"ו, 1955, האט ראזמארין פארקויפט די קאנטראל איבער דער צייטונג צו חסידות סאטמאר. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דאס יאר 1955 שטייט נאר אין דעם איינעם מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [10]

אויך ווער עס האט זי רעדאגירט, איז פאראן אין צוויי נוסחאות. [אומקלאר/מחלוקת] דער ענגלישער ארטיקל זאגט, אז ר' סענדער דייטש איז געווען הויפּט-רעדאקטאר און ארויסגעבער נייצן יאר, ביז ער האט אין 1971 אנגעהויבן "די אידישע צייטונג". [אומקלאר/מחלוקת] [9] דער העברעאישער ארטיקל זאגט, אז דער רבי האט באשטימט ר' בערל פרידמאן, דעם זון פון ר' ליפּא פרידמאן, אלס הויפּט-רעדאקטאר, און אז די צייטונג איז מער ווי פערציג יאר געדרוקט געווארן אין דער דרוקעריי פון ר' סענדער דייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [10] ביידע קענען זיין ריכטיג פאר פארשידענע יארן; די מקורות זאגן עס נישט.
[אומקלאר/מחלוקת]

אבער אויף איין זאך שטימען אלע מקורות: דער רבי האט באשטימט די ליניע. [דאקומענטירט] [9][10] דער העברעאישער ארטיקל שרייבט, אז פון דעמאלט אן האט ער באשטימט די ליניע פון דער צייטונג – חסידיש-קאנסערוואטיוו און אנטי-ציוניסטיש. [דאקומענטירט] [10] פארוואס א צייטונג? [דאקומענטירט] די ענגלישע ביאגראפיע ברענגט צוויי סיבות: די אנדערע אידישע צייטונגען האבן געהאט אינהאלט וואס מען טאר נישט לייענען, צוליב פּריצות און צוליב חוסר דרך ארץ פאר גדולי

ישראל; און ער האט געוואלט א פלאטפארמע צו פארשפרייטן זיינע געדאנקען. [דאקומענטירט] [3] א מעשה וואס דער ענגלישער ארטיקל ברענגט: דער רבי האט איינמאל מסכים געווען צו אן אויפרוף פון געלט פאר דער צייטונג אין דער נאכט פון יום כיפור, אלס א קעגנגעוויכט צו די ציוניסטישע אויפרופן וואס מען פלעגט האלטן אין יענעם טאג. [טראדיציאנעלער באריכט] [9] דאס שטייט נאר אין דעם איינעם מקור, אן א יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [9]

אין 1972 האט ר' חיים משה שטויבער געמאכט פון "דער איד" א וואכנבלאט מיט נייעס פון דער גאנצער וועלט. [דאקומענטירט] [9][10] לויט דעם העברעאישן ארטיקל איז זי בערך פערציג יאר געווען די איינציגע חרדישע צייטונג אין אמעריקע, ביז דער רעדאקטאר ר' אברהם פרידמאן איז אוועק אין תשמ"ו, 1986, און האט געגרינדעט "די צייטונג"; אנדערע מקורות שרייבן 1988. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דער נאמען אליין איז א סימן פון דער קהלה: לויט דער כלל-אויסלייג וואלט מען געשריבן "דער ייד"; "דער איד" איז דער אויסלייג פון דער אונגארישער אידיש. [דאקומענטירט] [9][10] אין דער צייטונג זענען נישט געדרוקט געווארן קיין בילדער פון פרויען, און זי איז געווען שארף קעגן דער מדינה, קעגן די ציוניסטן, און אפילו קעגן אגודת ישראל. [דאקומענטירט] [9][10]

איצט קענען מיר זען דאס גאנצע געביידע. [דאקומענטירט] די קהלה קהל ייטב לב איז געווען דער ראם, מיט דעם רבי'ן אלס די העכסטע רוחניות'דיגע סמכות, נישט אלס אן אנגעשטעלטער מיט געהאלט. [דאקומענטירט] [3][4] דער ערשטער פרעזידענט, ר' אליעזר, אדער לעאפאלד, פרידמאן, א געוועזענער באנק-דירעקטאר פון טשעכאסלאוואקיי, איז געווען דער הויפט-עסקן ביז זיין פטירה אין 1972; נאך אים – ר' לייביש לעפקאוויטש. [דאקומענטירט] [6][7] די "ניו יארק טיימס" האט אין 1979 גערעדט וועגן א ראט פון דרייסיג מאן; אן אנדער מקור רעדט וועגן א ראט פון דרייצן זקנים אונטער ר' סענדער דייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [2][7] אפשר זענען דאס צוויי פארשידענע קערפערשאפטן. [אומקלאר/מחלוקת]

ווער האט געפירט די מוסדות אין די לעצטע יארן? [אומקלאר/מחלוקת] נאכן שלאג אין 1968 איז דער רבי זעלטן ארויס צום ציבור. [דאקומענטירט] [3][4] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז די רביצין איז געווארן דער הויפט-כח הינטער די קולאסן, צוזאמען מיט דעם הויפט-גבאי ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי, דעם גבאי ר' עזריאל גליק, און ר' נתן יוסף מייזעלס, און אז זיי האבן פאקטיש געפירט די קהלה ביז זיין הסתלקות. [אומקלאר/מחלוקת] [4] קעגן דעם שטייט דער באריכט פון 1969, וואס רופט די אויסשליסונג פון די דריי בחורים א סימן פון דעם רבי'נס אומצופרידנקייט. [אומקלאר/מחלוקת] [18]ביידע זאכן קענען זיין אמת צו גלייך; מיר פסקענען נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי אזוי שאצן די מקורות דאס גאנצע? [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט אויפגעשטעלט א ברייטע סאציאלע אינפראסטרוקטור, וואס איז געוואקסן מיט דער חסידות. [דאקומענטירט] [6] נאדלער, א קריטישער היסטאריקער, שרייבט אז ער האט אויפגעבויט א שטארקע קהלה וואס האט זיך אינגאנצן אליין אויסגעהאלטן. [דאקומענטירט] [21] א רעצענזיע אויף צוויי נייע בוכער זאגט, אז ביידע – די חסידישע ביאגראפן און די היסטאריקער – שטימען אז דער אויפבוי איז געווען א בולטער ערפאלג. [דאקומענטירט] [20] און די "ניו יארק טיימס" האט אים אין 1979 גערופן א פירער אן מידקייט, וואס האט צוזאמענגעהאלטן די צעשפליטערטע חסידישע קהלה. [דאקומענטירט] [2] די אלע ציטאטן זענען איבערגעזעצט פון ענגליש. [דאקומענטירט]

אבער די מוסדות זענען נישט געווען דער ציל פאר זיך. [דאקומענטירט] יעדער פון זיי – די אומאפהענגיגקייט פון געלט, די שולע מיט אירע גרענעצן, די כשרות, די צייטונג מיט איר ליניע – איז געווען א פרי פון א גאנצע השקפה. [דאקומענטירט] [4][6] וואו שטאמט די השקפה? [דאקומענטירט] פון חתם סופר, פון צאנז, פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע; פון אמונה אין גלות און גאולה. [דאקומענטירט] [4] דאס איז די שיטה – און מיט איר הייבן מיר אן קאפיטל 6. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין 5.2 (די מיידלשע שולע) און נישט אין 5.4 (ביקור חולים); דארט ווייזט מען נאר טעקסט, בנינים פון אינדרויסן, און דעם ספר. קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים – ביי גאס-בילדער פון וויליאמסבורג און פון די שפיטעלער אין מאנהעטן דארף

מען אכטונג געבן אויף קירכן-טורעמס און קרייצן אויף שפּיטעלער (אַ טייל שפּיטעלער האָבן קריסטלעכע נעמען און סימנים); קיין סטאַטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פּרויען-נעמען – דער שילד פון דער מיידלשער שולע ווערט פאַרבלערט. ביי צייטונגען ("דער איד") – בלויז זייטן אָן בילדער פון פרויען, אָדער פאַרבלערט. פון רבי יואל: דאָס בילד פון 1958 ביי דער פאַרזאַמלונג פון דעם התאחדות הרבנים – פון Wikimedia Commons, פּובליק דאָמיין – פּאַסט דאָ בעסער ווי אין יעדן אַנדערן קאַפּיטל; אַנדערע בילדער נאָר מיט אַ באַשטעטיגטן מקור און יאָר.

#	אונטער-טייל	וואָס צו ווייזן	וואו צו באַקומען	באַמערקונג
1	5.0	שוואַרצער עקראַן, דער קעפּל "קאַפּיטל 5: אויפבויען די קהלה – מוסדות, חינוך, חסד"; אַ טיר פון אַ חדר עפנט זיך	אייגענע גראַפיק	
2	5.1	גאַסן פון וויליאַמסבורג אין די 1950ער–1960ער יאָרן: לי עוועניו, בעדפאָרד עוועניו, ראָדני סטריט; חסידים גייען אין חדר	Brooklyn Public Library – Brooklyn Collection – Brooklyn Daily Eagle photographs; Library of Congress – New York World-Telegram and Sun collection	נאָר בילדער מיט מענער; מען שניידט אויס פרויען אין הינטערגרונט
3	5.1	די בנינים פון די ערשטע חדרים און ישיבות אין וויליאַמסבורג, פון אינדרויסן	NYC Municipal Archives – 1940s Tax Photographs און 1980s Tax Photographs (אַ בילד פון יעדן בנין אין שטאָט)	זוכן לויט אַדרעס; די אַדרעסן פון די ערשטע מוסדות מוז מען ערשט באַשטעטיגן
4	5.1	די ישיבה אין סאַטמאַר פאַר דער מלחמה (334 תלמידים, 1934) – אַ בילד פון בית המדרש אָדער פון תלמידים	YIVO Archives – Photo collections – Satu Mare; Yad Vashem – Photo Archive	נאָר אַ בילד מיט אַ באַשטעטיגטן אָרט און יאָר
5	5.1	קינדער-הענט אויף אַ גמרא; אַ מלמד מיט אינגלעך ביי אַ טיש (נאָר אינגלעך)	אייגענע אויפנאַמע אין אַ חדר מיט רשות פון דער הנהלה; אָדער Brooklyn Collection	קיין פּנים פון קינדער אָן רשות פון די עלטערן
6	5.1	דער אַרטיקל פון JTA, 31 יאַנואַר 1969 – "Yeshiva Torah V'Yirah" – אַ שניט פון טעקסט	JTA Archive – jta.org/archive	נאָר דער טעקסט
7	5.1	אַ בילד פון ר' נתן יוסף מייזעלס	Satmar mosdos archive / Der Yid archive	נאָר מיט באַשטעטיגטן מקור; אַנדערש – בלויז דער נאָמען אויפן עקראַן
8	5.1	די טאַבעלע "ווי גרויס" – 20,000 / 37,000 / "דער פאַרטער גרעסטער" – אַלס גראַפיק	אייגענע גראַפיק	אָנצייכענען "נאָך 1979"
9	5.2	אַ בנין פון אַ מיידלשער שולע אין וויליאַמסבורג פון אינדרויסן, אָן מענטשן; דער שילד פאַרבלערט	NYC Municipal Archives – 1980s Tax Photographs, אָדער אייגענע אויפנאַמע אין דער פרי	קיין מיידלעך, קיין פרויען; דער נאָמען פון דער שולע פאַרבלערט
10	5.2	דער שער-בלאַט פון "ויואל משה" (פאַקסימיליע פון תשכ"א)	hebrewbooks.org – "ויואל משה", מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו	דער זעלבער סקאַן ווי אין דעם ווידעאָ פון ויואל משה

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
11	5.2	שניטן פון מאמר לשון הקודש: סי' ל' ("בניכם ולא בנותיכם"), סי' מ"א ("בית חינוך לבנות"), סי' מ"ב ("שנשתנה מצב הדור"), סי' נ' ("ביכלך") – מיט די ווערטער אונטערגעשטראכן	hebrewbooks.org – דער סקאן פון דער מהדורא חדשה (בלאט 430, 441–445, 449 אין פדף)	נאר פון סקאן; קיין געמאכטע טעקסט
12	5.2	שולחן ערוך, יורה דעה סי' רמ"ו ס"ו מיט דעם רמ"א – א שניט	hebrewbooks.org – שולחן ערוך יורה דעה	
13	5.2	דער טיטל-בלאט פון מאגידס בוך – Luminos, open access	University of California Press / Luminos	נאר דער טיטל-בלאט; ערשט קוקן אז עס איז נישטא קיין בילד פון א פרוי
14	5.3	152 ראדני סטריט – דער בית המדרש פון קהל ייטב לב, פון אינדרויסן	NYC Municipal Archives – Tax Photographs; NYT 1979 – TimesMachine	
15	5.3	רבי יואל ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים, 1958	Wikimedia Commons – JTeitelbaum.jpg, פובליק דאמעין	דער אויפשריפט: "1958" – נישט 1953–55
16	5.3	בילדער פון די רבנים פון דעם עקזעקוטיוו-ראט: צעהלים, פאפא, שאפראן, וויען, סיגעט	Wikimedia Commons; ארכיוון פון די חסידישע הויפן	נאר באשטעטיגטע בילדער; אנדערש – נאר די נעמען
17	5.3	דער סימן פון דער השגחה פון דעם התאחדות הרבנים אויף א פעקל	אייגענע אויפנאמע פון א פראדוקט	א היינטיגע זאך – אנצייכענען "היינט"
18	5.3	א שוחט ביי דער ארבעט, א מקוה פון אינדרויסן, א מצה-בעקערײַ (מענער ביים בעקן)	אייגענע אויפנאמעס מיט רשות; Brooklyn Collection	קיין בלוט; ביים מקוה – נאר דער בנין פון אינדרויסן
19	5.3	די צייטונג "הצופה" פון 1939 – א שניט	National Library of Israel – Historical Jewish Press – JPress	ערשט געפינען דעם ארטיקל; ביז דאן – נישט ווייזן
20	5.4	די שפיטעלער פון מאנהעטן פון וויטן (פאסאדן, אן קרייצן); א שטאב פון ביקור חולים (מענער טראגט עסן)	Satmar Bikur Cholim – satmarlbc.org – מיט רשות; אייגענע אויפנאמעס	אנצייכענען "היינט"; קיין פרויען אין דער קיך
21	5.4	545 בעדפארד עוועניו – פון אינדרויסן	אייגענע אויפנאמע; Google Street View נאר אלס רעפערענץ	
22	5.4	ירושלים, 1932 – גאסן פון אלטן ישוב (פאר דעם תמחוי)	Library of Congress – Matson Photo Service collection	נאר מענער; קיין קירכן-טורעמס אין הינטערגרונט
23	5.4	א פושקע פון צדקה, א קאסע-ביכל – סימבאליש	אייגענע אויפנאמע	
24	5.5	זייטן פון "דער איד" פון די 1950ער–1970ער יארן: דער קעפל, די אויסלייג "דער איד"	מיקראפילם: NYPL – Dorot Jewish Division; Der Yid archive; YIVO Library	נאר זייטן אן בילדער פון פרויען

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
25	5.5	"מארגן זשורנאל" און "דער טאג" – די קעפלעך	NYPL – Dorot Jewish Division; National Library of Israel – JPress	
26	5.5	א דרוקעריי מיט אלטע מאשינען (מענער ביי דער ארבעט)	Library of Congress – New York World-Telegram and Sun collection; Brooklyn Collection	
27	5.5	דער ארטיקל פון דער "ניו יארק טיימס", 14 סעפטעמבער 1979 – א שניט	NYT TimesMachine (מיט ליצענץ)	נאר דער טעקסט
28	5.5	די דיאגראמע "דער בוים פון די מוסדות" (טייל 4)	אייגענע גראפיק	
29	5.5→6	א בית המדרש אין דער נאכט, א ליכט איבער א ספר; דער שער-בלאט פון שו"ת "חתם סופר"	hebrewbooks.org; אייגענע אויפנאמע	איבערגאנג צו קאפיטל 6

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	5.0	קאפיטל 5 · אויפבויען די קהלה – מוסדות, חינוך, חסד · 1946–1979	
2	5.1	"דער ערשטער פראיעקט: חינוך פון די קליינע קינדער" – לויט הערץ פרענקל · איבערזעצונג	[17] – [טראדיציאנעלער באריכט]
3	5.1	סאטמאר, 1934 · 334 תלמידים אין דער ישיבה	[3][4]
4	5.1	"סירב האדמו"ר להצטרף לרשת החינוך החרדית-ליטאית הקיימת, והקים אחת משלו"	[6] – ציטאט
5	5.1	תורה ויראה · תלמוד תורה · ישיבה קטנה און גדולה · קעמפס	[5][7]
6	5.1	United Talmudical Seminary · ישיבת מהרי"ט דסאטמאר	[7]
7	5.1	דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע: JTA, 31 יאנואר 1969 · דאס יאר פון דער גרינדונג – נישט באקאנט	[18] – [אומקלאר/מחלוקת]
8	5.1	א יונגערמאן: לערנען 2–3 שעה · ארבעטן · לערנען 2–3 שעה – לויט פרענקל	[17] – [טראדיציאנעלער באריכט]
9	5.1	ר' נתן יוסף מייזעלס · ראש ישיבה אנשטאט דעם רבי'ן נאך 1968	[4]
10	5.1	בערך 20,000 · 37,000 · "דער פערטער גרעסטער סיסטעם אין ניו יארק סטעיט" – נאך 1979	[7][17][19] – [אומקלאר/מחלוקת]
11	5.2	מורא פאר "בית יעקב"? – די איינציגע סיבה אדער איינע פון די סיבות	[6][7] – [אומקלאר/מחלוקת]
12	5.2	ויואל משה · מאמר לשון הקודש · א תשובה צו ר' פנחס הירשפרונג, מאנטרעאל · צוגעלייגט אין דער אויפלאגע תשכ"א	[15][16]
13	5.2	"ומ"מ מהראוי לעשות עכשיו בדורינו איזה בית חינוך לבנות ללמדם מה שמותר ללמדם עפ"י השו"ע" – סי' מ"א	[15] – ציטאט

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
14	5.2	"אבל בדור האחרון שנשתנה מצב הדור יותר לגריעותא" – סי' מ"ב	[15] – ציטאט
15	5.2	שולחן ערוך יורה דעה רמ"ו ס"ו, ברמ"א – סי' מ"ג	[15]
16	5.2	"בניכם ולא בנותיכם" – סי' ל' · "ביכלך" – סי' נ'	[15] – ציטאט
17	5.2	1959 · הערץ פרענקל – מנהל פון די ענגלישע לימודים · דאס יאר פון דער גרינדונג – נישט באקאנט	[17] – [אומקלאר/מחלוקת]
18	5.3	"בתי מדרשים, מקוואות, בתי הוראה, מצה בעקעריי, בתי חיים און נאך"	[5] – ציטאט
19	5.3	152 ראדני סטריט · קהל ייטב לב	[2]
20	5.3	התאחדות הרבנים דארצות הברית וקנדא · Central Rabbinical Congress	[8]
21	5.3	1953? 1954? 1955?	[3][4][7][8][16] – מחלוקת
22	5.3	סאטמאר · צעהלים · פאפא · שאפראן · וויען · סיגעט	[8]
23	5.3	ועד לחיזוק הדת · ועד לעניני הוראה	[8]
24	5.3	השגחה אויף כשרות: 1975 · דער וואדזשיסלאווער רב – אדער מיט דעם טארטיקאווער רב	[8] – [אומקלאר/מחלוקת]
25	5.3	"הוא בכלל מה שהשריש לנו מרן החת"ם סופר – חדש אסור מן התורה" – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע	[4] – ציטאט, אן א מקור
26	5.3	1954 · א פראטעסט אין ניו יארק – לויט מאגיד	[16]
27	5.4	ירושלים · אויגוסט 1932 · א תמחוי לזכר נשמת זיין עלטסטער טאכטער	[4] – איין מקור
28	5.4	ביקור חולים · אנהייב 1950ער? 1956? 1957?	[7][11][12] – מחלוקת
29	5.4	די רביצין – אליין? מיט א פרוי פון דער קהלה? מיט דעם רבי'ן?	[5][7][11] – מחלוקת
30	5.4	"אלע דינסטן אומזיסט" – לויט דער ארגאניזאציע · איבערזעצונג	[11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
31	5.4	רב טוב · 1950ער יארן · אידן פון סאוועטן-פארבאנד	[5][7]
32	5.4	קרן הצלה – געגרינדעט פון דעם רבי'ן? אדער געפירט פון דער עדה החרדית מיט סאטמאר?	[5][14] – מחלוקת
33	5.4	אומאפהענגיג: קיין געלט פון אנדערע גרופעס · קיין געלט פון דער מדינה	[5][6][7][17][21]
34	5.5	דער איד · 1953 · תשי"ג · אהרן ראזמארין · אייננמאל אין צוויי וואכן	[9][10]
35	5.5	געגרינדעט? געקויפט? פארקויפט צו עסקנים? פארקויפט ארום 1955?	[3][9][10][16] – מחלוקת
36	5.5	1972 · א וואכנבלאט · ר' חיים משה שטויבער	[9][10]
37	5.5	"די צייטונג" · 1986 אדער 1988	[10] – מחלוקת
38	5.5	ר' אליעזר (לעאפאלד) פרידמאן · 1904–1972 · ר' לייביש לעפקאוויטש · 1920–1998	[6][7]
39	5.5	א ראט פון 30 – אדער 13 זקנים?	[2][7] – [אומקלאר/מחלוקת]
40	5.5	"א פירער אן מידקייט" – די ניו יארק טיימס, 1979 · איבערזעצונג	[2]

4. מאפּעס, צייט-ליניע און דיאַגראַמען

4.1 דיאַגראַם: דער בוים פון די מוסדות

דיאַגראַם: די מוסדות פון דער קהלה, מיט די יאָרן ווי זיי שטייען אין די מקורות.

4.2 דיאַגראַם: די דריי יאָרן פון דעם התאחדות הרבנים

דיאַגראַם: דריי יאָרן פאַר דער גרינדונג פון דעם התאחדות הרבנים, יעדעס מיט זיין מקור.

4.3 צייט-ליניע: די מוסדות, 1946–1979

יאר	געשעעניש	מקור	סימן
1932	ירושלים: א תמחוי לזכר נשמת זיין עלטסטער טאכטער	[4]	[אומקלאר/מחלוקת] – איין מקור
1934	סאטמאר: די ישיבה מיט 334 תלמידים	[3][4]	[דאקומענטירט]
1939	"הצופה": ער נעמט אויף רבנים, שוחטים און גבאים אין דער געגנט	[4]	[אומקלאר/מחלוקת] – ארגינעל נישט געזען
1946	אנקומען קיין ניו יארק – ראש השנה תש"ז; דער ערשטער פראיעקט – חינוך	[3][4][17]	[דאקומענטירט] / [טראדיציאנעלער באריכט]
1948	קהל ייטב לב – חול המועד פסח תש"ח	[3][4]	[דאקומענטירט]
1950ער יארן	רב טוב	[7]	[דאקומענטירט]
1952	די תקנות – ניסן תשי"ב	[3][4]	[דאקומענטירט]
1953	"דער איד" – געגרינדעט דורך אהרן ראזמארין	[9][10]	[דאקומענטירט]

יאר	געשעעניש	מקור	סימן
1953–1955	דער התאחדות הרבנים	[3][4][7][8][16]	[אומקלאר/מחלוקת]
1954	א פראטעסט אין ניו יארק וועגן די תימנישע קינדער	[16]	[דאקומענטירט]
1955 ארום	"דער איד" גייט אריבער צו סאטמאר	[10]	[אומקלאר/מחלוקת] – איין מקור
1950ער, 1956, 1957	ביקור חולים	[7][11][12]	[אומקלאר/מחלוקת]
1959	הערץ פרענקל – מנהל פון ענגליש אין דער מיידלשער שולע	[17]	[טראדיציאנעלער באריכט]
1961	מאמר לשון הקודש אין דער צווייטער אויפלאגע פון "ויואל משה"	[16]	[דאקומענטירט]
1968	דער שלאג (23 פעברואר) ; ר' נתן יוסף מייזעלס – ראש ישיבה אנשטאט אים	[3][4]	[דאקומענטירט]

יאר	געשעעניש	מקור	סימן
1969	JTA: "ישיבה תורה ויראה" – דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע	[18]	[דאקומענטירט]
1971	ר' סענדער דייטש – "די אידישע צייטונג"	[9]	[דאקומענטירט]
1972	"דער איד" ווערט א וואכנבלאט; ר' אליעזר פרידמאן נפטר	[6][7][9]	[דאקומענטירט]
1975	השגחה אויף כשרות פון דעם התאחדות הרבנים	[8]	[אומקלאר/מחלוקת] – ווער האט געפירט
1979	הסתלקות; "א פירער אן מידקייט" – די ניו יארק טיימס	[2][3]	[דאקומענטירט]

4.4 טאבעלע: "דער איד" – פיר באריכטן

#	וואס שטייט	מקור
א	דער רבי האט די צייטונג געגרינדעט	[16] מאגיד
ב	ער האט זי געקויפט און געפירט די השגחה	[3] ענגלישע ביאגראפיע
ג	ראזמארין האט זי פארקויפט צו עסקנים פון סאטמאר, צווישן זיי ר' סענדער דייטש	[9] ענגלישער ארטיקל
ד	ארום תשט"ו (1955) האט ראזמארין פארקויפט די קאנטראל צו חסידות סאטמאר	[10] העברעאישער ארטיקל

4.5 טאבעלע: ביקור חולים – ווען און ווער

פראגע	נוסח א	נוסח ב	נוסח ג
ווען	אנהייב פון די 1950ער יארן [11]	1956 [12]	1957 [7]
ווער	די רביצין אליין [7]	די רביצין מיט א פרוי פון דער קהלה, אין דער שטוב [11]	דער רבי מיט דער רביצין [5]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 6 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 5.5. בילד: דער "בוים פון די מוסדות" (טייל 4.1) ווערט שטיל; די צווייגן גייען אויס איינע נאך די אנדערע, ביז עס בלייבט נאר דער שטאם. די קאמערע גייט פון דעם בנין אויף ראדני סטריט אין א בית המדרש אין דער נאכט: א ליכט איבער אן אפענעם ספר; דער שער-בלאט פון שו"ת "חתם סופר". א שטילער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 6: די שיטה – יסודות אין תורה און השקפה", און די ערשטע אונטער-טייל "די וואָרצלען: דער חתם סופר, צאנז, און די אונגארישע ארטאדאקסיע". מוזיק: דיווארעמע טעמע פון קאפיטל 5 ווערט ערנסטער און לאנגזאמער. אין קאפיטל 6: די וואָרצלען פון דער שיטה, אמונה און גלות, זיך אפטיילן און קנאות, און די ערשטע שטריכן פון "ויואל משה".

6. מקורות פאר קאפיטל 5

1. Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty" / "Teitelbaum, Yoel", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satmar_Hasidic_Dynasty
2. *The New York Times*, 14 September 1979 – 152 געבערענגט – "א פירער אן מידקייט"; 30 א ראט פון; ראדני סטריט. דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער.
3. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (2026 געלייענט דעם 25טן אקטאבער).
4. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
5. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
6. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר".
7. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)".
8. English Wikipedia, "Central Rabbinical Congress".
9. English Wikipedia, "Der Yid".
10. העברעאישע וויקיפעדיע, "דער איד".
11. Satmar Bikur Cholim, די וועבזייטל פון דער ארגאניזאציע: https://www.satmarlbc.org/ און https://www.satmarlbc.org/about – א מקור פון דער מוסד אליין.
12. English Wikipedia, "Satmar Bikur Cholim".
13. English Wikipedia, "Edah HaChareidis".
14. העברעאישע וויקיפעדיע, "העדה החרדית".
15. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", מאמר לשון הקודש, סימנים ל׳, מ"א–מ"ג, נ׳ (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו, מיט פאקסימיליע פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א) – ציטאטן לויט דער טראנסקריפציע פון סקאן; די גרענעץ צווישן סימנים מ׳ און מ"א איז נאר בערך.

16. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access) – אריינפיר, און די איבערזעצונג פון מאמר לשון הקודש.

17. Jonathan Mark, א ארטיקל אין *The New York Jewish Week*, 2016, וועגן די זכרונות פון Hertz Frankel – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.

18. Jewish Telegraphic Agency (JTA), 31 January 1969 – די דריי בחורים פון ישיבה תורה ויראה.

19. Jewish Telegraphic Agency (JTA), 2006 – "בערך 20,000 קינדער" – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער.

20. *Jewish Review of Books* – א רעצענזיע אויף Nathaniel Deutsch און Michael Casper, *A Fortress in Brooklyn*, און אויף David N. Myers et al., *American Shtetl*.

21. Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar", *Jewish Ideas Daily* – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.

22. English Wikipedia, "Williamsburg, Brooklyn".

23. Wikimedia Commons – JTeitelbaum.jpg: רבי יואל ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים, 1958, פובליק דאמעין.

24. English Wikipedia, "Bais Yaakov".

25. George Kranzler, *Williamsburg: A Jewish Community in Transition* (New York, 1961) – ציטירט אין [7]; נאך נישט געזען.

7. אפענע פראגעס און וואס מען דארף נאך נאכקוקן

- **תורה ויראה:** קיין יאר פון גרינדונג איז נישט געפונען; דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע איז פון 1969. די אדרעסן פון די ערשטע חדרים און ישיבות – נישט געפונען.
- **די מיידלשע שולע:** קיין יאר פון גרינדונג; דער איינציגער אנהאלט-פונקט איז 1959 (פרענקל). צי מאמר לשון הקודש איז געשריבן געווארן פאר אדער נאך דער עפענונג – נישט קלאר.
- **"ויואל משה":** די ציטאטן פון מאמר לשון הקודש זענען גענומען פון א טראנסקריפציע פון סקאן; פאר דער פראדוקציע דארף מען זיי פארגלייכן מיט דעם סקאן אליין (בלאט 430, 441–445, 449 אין פדף). דער ציטאט "ומ"מ מהראוי לעשות..." שטייט ביים אנהייב פון סימן מ"א, וואו די גרענעץ פון סימן איז נאר בערך. מאגידס באמערקונג וועגן רש"י (איינמאל מותר, איינמאל אסור) – מען דארף געפינען די צוויי ערטער אין ספר.
- **התאחדות הרבנים:** 1953, 1954 אדער 1955 – אפן. די פרטים וועגן די ועדים און דעם שטאב שטייען נאר אין איין ענציקלאפעדיע-ארטיקל.
- **כשרות און שחיטה:** 1975 – ווער האט געפירט (וואדזשיסלאוו אליין, אדער מיט טארטיקאוו); ווען די שחיטה האט אנגעהויבן – נישט באקאנט. מקוואות, מצה-בעקעריי, בתי חיים – נאר אין דער אידישער וויקיפעדיע, אן יארן; קיין חברה קדישא מיט א נאמען איז נישט געפונען.
- **"הצופה", 1939:** דער ציטאט שטייט אין דער העברעאישער וויקיפעדיע; דער ארגינעל ארטיקל איז נישט געזען.
- **"חדש אסור מן התורה" (סת"ם-מאשין, עלעוועיטארס):** אין דער העברעאישער וויקיפעדיע אן א מקור – מען דארף געפינען וואו דער רבי האט דאס געזאגט אדער געשריבן.
- **ביקור חולים:** דריי יארן, דריי נוסחאות ווער עס האט געגרינדעט. די וועבזייטל פון דער ארגאניזאציע שרייבט אז איינער פון די גרינדער איז געווען א "געראטעוועטער פון אוישוויץ"; דאס שטימט נישט מיט די דאקומענטירטע מקורות (קאסטנער באן, בערגן-בעלזן, שווייץ – קאפיטל 3), און דער סקריפט חזרט עס נישט איבער.
- **רב טוב און קרן הצלה:** ווער עס האט געגרינדעט – דער רבי (אידישע וויקיפעדיע) אדער אנדערע (ענגלישע/העברעאישע וויקיפעדיע); קיין יאר פאר קרן הצלה.

- **גמ"חים און "הצלה":** קיין סאטמארער גמ"ח פון זיין צייט מיט א נאמען איז נישט געפונען; "הצלה" ווערט נישט צוגעשריבן צו סאטמאר.
- **געלט פון דער אמעריקאנער רעגירונג:** קיין מקור פון זיין צייט – נישט אויף יא און נישט אויף ניין. אלע דאקומענטירטע פעלער זענען נאך 1979.
- **"דער איד":** געגרינדעט אדער געקויפט; 1955 נאר אין איין מקור; ר' סענדער דייטש אדער ר' בערל פרידמאן אלס רעדאקטאר; "די צייטונג" 1986 אדער 1988; די מעשה מיט דעם אויפרוף אין דער נאכט פון יום כיפור – אן א יאר. אלטע נומערן פון "דער איד" (1953–1979) דארף מען זוכן אין NYPL און YIVO.
- **ווער האט געפירט נאך 1968:** די רביצין מיט דריי עוזרים (העברעאישע וויקיפעדיע), קעגן דעם באריכט פון 1969 וועגן "דעם רבי'נס אומצופרידנקייט" –ביידע שטייען אויפן עקראן.
- **דער ראט:** 30 מאן (NYT 1979) אדער 13 זקנים – אפשר צוויי פארשידענע קערפערשאפטן.
- **בילדער:** קיין באשטעטיגטע פאטאגראפיע פון די ערשטע מוסדות אין די 1940ער–1950ער יארן איז נישט געפונען; דאס בילד פון 1958 (Wikimedia Commons) איז דאס בעסטע פאר 5.3.
- **צניעות:** די מיידלשע שולע, דער שול אין ירושלים וואס טראגט דעם נאמען פון זיין טאכטער, און די פרוי וואס האט מיט דער רביצין געגרינדעט ביקור חולים – ווערן נישט גערופן מיט קיין נאמען. די מיט-מחברטע פון "אמעריקען שטעטל" שטייט אלס "Myers et al.".
- **צייט-באלאנס:** 5.1 – 919, 5.2 – 580, 5.3 – 796, 5.4 – 941, 5.5 – 916 ווערטער (צוזאמען 4,152 – בערך 29.7 מינוט). 5.3 איז א ביסל קירצער ווי די פלאן (6 מינוט ≈ 840) און 5.5 א ביסל לענגער;ביים רעקארדירן קען מען דאס אויסגלייכן.